

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์การบรรลุธรรมแบบฉับพลันของพระพุทธรูปนิกายเซน สำนักรินไซ

ในการวิจัยในบทที่สองและบทที่สามจะเห็นได้ชัดเจนว่าการบรรลุธรรมในพระพุทธรูปนิกายเซน ไม่ว่าจะเป็นของฝ่ายเถรวาท หรือของฝ่ายเซนนั้น ที่สุดก็คือการกำจัดอวิชชา (Ignorance) ฝักอบรมจิตให้ไม่ปรุงแต่ง ยึดติดกับสิ่งทั้งหลาย อันเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดทุกข์ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงว่าไม่ใช่ของเราของเรา มีอันแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ และไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่เราต้องการได้

สำนักรินไซเซน ซึ่งถือว่าเป็นเซนร่วมสมัย (Contemporary Zen) มีวิธีการเผยแผ่และการฝึกอบรมที่มีลักษณะโดดเด่น แตกต่างจากพระพุทธรูปนิกายเถรวาทที่คนไทยคุ้นเคย แต่โดยพื้นฐานและหลักการใหญ่ ๆ ก็ล้วนมาจากแก่นแห่งพระพุทธรูปนิกายเดียวกันทั้งหมด การวิจัยในบทนี้จะได้วิเคราะห์โครงสร้างหลัก ๆ ในการบรรลุธรรมแบบฉับพลันของพระพุทธรูปนิกายเซน สำนักรินไซ ดังนี้:-

๔.๑ ลักษณะการบรรลุธรรมแบบฉับพลัน (Sudden Enlightenment or Satori)

ดังที่กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ ๓ ว่า นิกายเซน นั้นแบ่งออกเป็น ๒ สำนักใหญ่ คือ สำนักเชิงช้า (Gradual School) ซึ่งเชื่อว่าการเข้าถึงชาโดรีได้นั้น ต้องฝึกการนั่งสมาธิที่เรียกว่า ซาเซน (Zazen) เพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิเท่านั้น ส่วนสำนักรินไซเซน (Sudden School) เชื่อว่าชาโดรีสามารถเกิดขึ้นได้ทุกขณะ โดยไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามขั้นตอนใดๆ แต่เน้นให้มีสติตลอดเวลาและเพ่งพิจารณาพุทธภาวะจากภายใน ทั้งสอนให้ไม่ยึดติดต่อสิ่งใดทั้งสิ้น แม้พระธรรม พระสูตร ใด ๆ ก็ไม่จำเป็นต้องศึกษา^๑ พุทธภาวะที่มีอยู่ในมนุษย์ทุกคนนี้เป็นภาวะที่สะอาดใสบริสุทธิ์อยู่แต่เดิมแล้ว จึงไม่มีอะไรต้องค้นหา^๒ และไม่มีอะไรต้องบรรลุ^๓ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงวิธีการฝึกปฏิบัติที่สำคัญต่าง ๆ ของ

^๑ ดูรายละเอียดใน John Bolfeld, คำสอนฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา), หน้า ๒๓ - ๒๔.

^๒ ดูรายละเอียดใน เอียนมาร์ค ซเลอเกิล, บันทึกของรินไซ, แปลโดย จงชัย เจนพัฒนการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๓๗-๔๐.

^๓ ดูรายละเอียดใน John Bolfeld, คำสอนฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา), หน้า ๓๒ - ๓๓.

สำนักกรินไซ เช่น การทำชาเซน การใช้โกอาน หรือการใช้มนโด ล้วนแต่มาจากพื้นฐานการสร้างสมาธิ และจดจ่อพิจารณาปัญหาธรรมจากภาวะภายใน (Intuitive Looking into) ที่ปราศจากการสร้างอุปาทานทั้งสิ้น ดังนั้นลักษณะชาไตรหรือการบรรลุธรรมของสำนักกรินไซ จึงอยู่บนแนวคิดที่ว่าสามารถเกิดขึ้นได้ฉับพลันทันที (Sudden) เป็นประสบการณ์เพียงชั่วขณะเดียวเท่านั้น^๔ ทั้งนี้อาจพอจะเทียบเคียงได้กับการที่บางครั้งเราไม่สามารถนึกชื่อของคนที่เราพบได้ในทันที ความคิดเรื่องชื่อของคนคนนั้นยังอยู่ใต้จิตสำนึกของเราอยู่ แต่ในขณะนั้นให้ตั้งใจคิดเท่าไรก็นึกชื่อไม่ออก เมื่อเวลาผ่านไปขณะดื่มชา หรือทานข้าว หรืออ่านหนังสือ ในทันทีที่ชื่อคนนั้นกลับปรากฏขึ้นในความทรงจำ เป็นต้น

ก. ความฉับพลันเป็นไม่ได้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของ สำนักกรินไซเซนเท่านั้น

อันที่จริงแล้วทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาท และรินไซเซนนั้น เน้นเรื่องการเรียนรู้แจ้งจากปัญญาที่เกิดจากภายในของตนเองเหมือนกัน และปัญญาที่เกิดขึ้นจนบรรลุธรรมขั้นต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ก็เป็นการบรรลุธรรมซึ่งมีลักษณะแบบฉับพลันเช่นเดียวกัน ตัวอย่างของการบรรลุธรรมของพระสาวก พระสาวิกา และอุบาสก อุบาสิกา ในขณะที่บรรลุธรรมล้วนมีลักษณะฉับพลันทั้งสิ้น กล่าวคือ เมื่อตอนพระสารีบุตรบรรลุอรหัตตมรรค พระสารีบุตรนั่งถวายนานพิศในขณะพระพุทธรูปแสดงธรรมโปรดที่มณฑปปริพาชก พระสารีบุตรได้ฟังและพิจารณาตามจนบรรลุอรหัตตผล หรือภิกษุณีอุบลวรรณาภิบรรลุธรรมขณะที่ดับไฟโคมประทีป อันเป็นหน้าที่ประจำของท่านส่วนนางปฐาจารา ก็บรรลุธรรมตอนท่านตักน้ำล้างเท้า ๓ ครั้ง เช่นกัน จะเห็นว่าลักษณะของการบรรลุธรรมนั้น ไม่อาจกำหนดได้ว่าต้องเข้ากรรมฐานนานเท่าไร อย่างไรจึงจะบรรลุธรรมได้ แต่จะสามารถบรรลุธรรมได้เมื่อเหตุปัจจัยครบถ้วนบริบูรณ์ ไม่ว่าทำกิจกรรมใดอยู่หากสามารถน้อมจิตตนเองและใช้วิปัสณาเพื่อพิจารณาธรรมารมณ์ที่เกิดขึ้น จนเกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงก็จะสามารถบรรลุธรรมหรือเข้าถึงชาไตรได้

ตัวอย่างการบรรลุธรรมของผู้ก่อตั้งนิกายเซนบางสำนักที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ ๓.๑-๓.๔ เช่นการบรรลุธรรมเมื่อมีการเหย้าไฟในเตาของท่านกุยกย หรือ การบรรลุธรรมจากความเจ็บปวดเมื่อโดนประตูกระแทกขาจนหักของท่านยุนเมน เกิดจากกิจกรรมทั่ว ๆ ไป และเป็นที่น่าสังเกตว่า การบรรลุธรรมในหลายกรณีที่มีการบันทึกไว้นั้น ไม่มีสักกรณีเดียวที่การบรรลุธรรมเกิดขึ้นตอนนั่งสมาธิหรือ ชาเซน

เรื่องของความฉับพลันที่ก่อให้เกิดปัญญานี้ ดร. ชูชุกิ ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “มันเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องตั้งข้อสังเกตไว้ตรงนี้ว่าปัญญา (prajna) ต้องการเห็นการหลุด “อย่างเร็วฉับพลัน” ไม่มีช่วงเวลาค้นเพื่อให้ได้ไตร่ตรองวิเคราะห์ หรือตีความก่อน ด้วยเหตุนี้ปัญญาจึง

^๔ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

เป็นเสมือนประกายของสายฟ้าแลบ หรือประกายไฟจากการตีหินเหล็กไฟ ๒ อันเข้าด้วยกัน แต่ “ความเร็ว” ไม่ได้หมายถึงการก้าวไปของเวลา หากแต่มันจะหมายถึงความฉับพลัน ชนิดที่ไม่มีการตรึงตรอง ไม่อนุญาตให้มีการแทรกแซงด้วยข้ออ้างหรืออุบายใด ๆ และไม่มีการผ่านจากบทอ้างไปสู่บทสรุปแต่อย่างใดด้วย ปัญญา เป็นการกระทำที่บริสุทธิ์ เป็นประสบการณ์ที่บริสุทธิ์”^๕

จากตัวอย่างด้านบนคงเห็นได้ว่า “ความฉับพลัน” นี้เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในการบรรลุธรรมของพระพุทธศาสนาทุกนิกายมิได้เจาะจงเฉพาะ สำนักกรีนไซเท่านั้น แม้ “ความฉับพลัน” ที่ ดร. ชูชุกี บรรยายไว้ก็น่าจะเป็นลักษณะทั่วไปที่เกิดขึ้นเมื่อบรรลุธรรม

ข. ความฉับพลันกับความแพร่หลายของพระพุทธศาสนานิกายเซน สำนักกรีนไซ

เมื่อมองในมุมด้านประวัติศาสตร์จะพบว่านิกายฉานในประเทศจีนที่ต่อมาพัฒนาเป็นนิกายเซนนั้น แต่เดิมมีเพียงการฝึกอบรมแบบดั้งเดิมที่เน้นการนั่งสมาธิอย่างเข้มข้น (Intensive Meditation) เพียงอย่างเดียว และเพ็ญมาแยกเป็นแบบเชื่องช้า (Gradual School) หรือสำนักฝ้ายเหินือ และแบบฉับพลัน (Sudden School) หรือสำนักฝ้ายไต้ ในสมัยท่านเฉินจิว (พ.ศ. ๑๑๔๙ – ๑๒๔๙) และท่านฮู่เน้ง (พ.ศ. ๑๑๘๑ – ๑๒๕๖)^๖ ซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งช่วงนั้นอยู่ในยุคต้นของราชวงศ์ถัง-ราชวงศ์โจว-ราชวงศ์ถัง ตรงกับรัชสมัยของพระนางบูเช็คเทียน (พ.ศ. ๑๑๖๓ – ๑๒๔๘ ครองราชย์ พ.ศ. ๑๒๓๓ – ๑๒๔๘ เปลี่ยนเป็นราชวงศ์โจวเพียงพระองค์เดียว หลังจากนั้นเปลี่ยนกลับเป็นราชวงศ์ถังเหมือนเดิม) ประวัติศาสตร์จีนในช่วงก่อนราชวงศ์ถัง มีการแบ่งแยกราชวงศ์ฝ้ายเหินือ-ฝ้ายไต้ชัดเจน และมีการทำสงครามกันอย่างต่อเนื่อง จนถึงราชวงศ์ถังที่พยายามรวบรวมจีนให้กลับเป็นปึกแผ่นอีกครั้ง แม้ในสมัยพระนางบูเช็คเทียนถือได้ว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาช่วงหนึ่ง แต่ในด้านการเมืองการปกครองแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ต่อสู้กันอย่างดุเดือดทั้งในด้านการทหารและการเมืองในราชสำนักเพื่อแย่งชิงอำนาจ ด้านการศาสนานับว่ามีความขัดแย้งทางด้านความคิดระหว่างลัทธิเต๋า กับพระพุทธศาสนา พระในลัทธิฉานต้องศึกษาธรรมไปด้วยทำงานเลี้ยงชีพหารายได้เข้าวัดไปด้วย จากบริบทดังกล่าวนี้ย่อมชี้ให้เห็นได้ว่า การเจริญเติบโตอย่างยิ่งของสำนักฉับพลัน ที่ไม่เน้นการนั่งสมาธิแบบเข้มข้น แต่เน้นว่าการบรรลุธรรมเกิดขึ้นได้กับทุกคนไม่ว่าจะสามารถอ่านหนังสือได้หรือไม่ และยังเกิดขึ้นได้ทุกขณะแม้กำลังทำงาน ทำนา ปลูกผัก ทำไร่ เพียงแค่มีสติกำกับในทุกกิจกรรมที่ทำและสามารถก้าวข้ามคติทวินิยม (Dualistics) ไม่มีผิดไม่มีถูก ไม่มีชั่วไม่มี

^๕ Suzuki Daisetz Teitaro, **ปริชาแห่งเซน**, แปลโดย ละเอียต ศิลาน้อย และ ธาณินทร์ เหมบุตร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๒๘), หน้า ๖.

^๖ ดูรายละเอียดบทที่ ๒.๓.๒

ดี กล่าวแบบง่าย ๆ คือ ใครๆ ก็สามารถบรรลุธรรมได้ โดยไม่ต้องท่องพระสูตร อ่านพระธรรม จึงเป็นเหตุผลที่ลัทธิมาน หรือเซนแบบฉัปปันเป็นที่แพร่หลายในวงกว้างโดยเร็ว

ในด้านแรงจูงใจ (Motivation) กับมวลประชานั่น คำว่า “ฉัปปัน” มีนัยว่าเกิดขึ้นได้รวดเร็ว ผนวกกับคำสอนที่ไม่ให้ยึดติดในการศึกษา ไม่สนับสนุนให้ท่องจำพระสูตรใด ๆ ทั้งสิ้น จึงมีนัยว่าง่าย นอกจากนี้ทุกคนยังสามารถฝึกปฏิบัติได้โดยไม่ต้องมีความรู้เรื่องธรรมะหรือพระสูตรใด ๆ มาก่อนเลย เป็นเหมือนทางลัดเข้าสู่ซาโตริ หรือเข้าสู่พุทธภาวะได้โดยไม่ต้องเสียเวลาศึกษาคัมภีร์ ซ้ำยังสามารถใช้ชีวิตทำงานหาเลี้ยงชีพตามปกติได้อีก ยิ่งไปกว่านั้นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ ท่านอยู่เนืองตามประวัติเล่าว่าก่อนเข้ามาบรรพชาในนิกายเซน ท่านอยู่ในครอบครัวที่ยากจน อ่านเขียนหนังสือไม่เป็น แต่เป็นคนความจำดี แม้นตอนแต่งโคลกเพื่อแสดงความเข้าใจเรื่องจิตเดิมแท้^๗ (Essence of Mind) แข่งกับท่านฉินชิว จนได้รับการสืบทอดตำแหน่งสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ ยังต้องให้ว่วานให้เพื่อนเป็นคนอ่านและเขียนโคลกให้ นับได้ว่าท่านเป็นบุคคลต้นแบบ (Role Model) ของมวลประชานจำนวนมาก โดยเฉพาะประชานรากหญ้าที่ไม่มีโอกาสในการศึกษา จึงไม่สามารถอ่าน-เขียนได้ ในมิตินี้ถือได้ว่าท่านอยู่เนืองได้สร้างแรงบันดาลใจ (Inspiration) ให้กับคนจำนวนมาก

ด้านเศรษฐกิจครัวเรือนในสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งมีศึกสงครามเพื่อรวบรวมดินแดนอยู่เนือง ๆ การศึกษาก็จำกัดอยู่ในหมู่ข้าราชการและผู้มีทรัพย์ทั้งหลาย ความมั่งคั่งจึงอยู่ในมือของผู้มีอำนาจเพียงส่วนน้อย ประชาชนส่วนใหญ่ยังไร้การศึกษาและยากจน เกิดความแตกต่างทางสังคมอย่างชัดเจน ประชาชนที่ยากไร้หลายครอบครัวนิยมส่งบุตรไปบวชเป็นเณรในวัดต่าง ๆ ตั้งแต่ยังเยาว์วัย โดยหวังว่าบุตรหลานจะได้รับการศึกษาและมีอาหารเลี้ยงชีพให้เติบโตได้ วัดต่าง ๆ จึงกลายเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ และที่พำนักอาศัยของเยาวชนโดยทั่วไป พระฉานในยุคนี้จนถึงพระเซนในยุคปัจจุบัน จึงต้องทำไร่ทำนา ทำงานหารายได้เข้าวัด และถือเป็นส่วนหนึ่งของกิจวัตรประจำวัน เพราะต้องเลี้ยงดูพระเณรจำนวนมากในวัด ธรรมเนียมในการส่งบุตรเข้าบวชเรียนในวัดเซนในสมัยนั้นจึงเป็นการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ

การบรรลุธรรมแบบฉัปปัน เป็นการเปลี่ยนมุมมองและทัศนคติจากเดิมที่คนส่วนใหญ่เชื่อว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของผู้มีการศึกษา (เพราะต้องอ่าน ท่องจำและแปลพระสูตรต่าง ๆ) ให้กลายเป็นศาสนาของประชาชนโดยทั่วไป และเรื่องนี้อยู่เป็นประเด็นสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนานิกายเซน สำนักกรินไซ เจริญเติบโตพัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

^๗ ดูรายละเอียดบทที่ ๓

๔.๒ วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

คำสอนของท่านรินไซ ชี้แจงชัดเจนว่าไม่สนับสนุนให้ศึกษาท่องจำหรือแปลพระสูตร ท่านยืนยันอย่างหนักแน่นว่าพุทธภาวะอยู่ภายในใจของเราเอง จึงไม่ต้องไปค้นหาสิ่งใดจากภายนอก อีก ท่านยังสอนให้ศิษย์หยุดใช้ความคิดวิเคราะห์แยกแยะตามที่เคยชิน (Non-Dualistic) “หลีกเลี่ยงจากการสร้างคำพูด เช่น ดี หรือ เลว โลภียะ หรือ โลภุตระ”^๘ การคิดวิเคราะห์แยกแยะและคำพูดเหล่านี้เป็นเสมือนกับดักทางความคิดให้เราเข้าไปยึดติด ประงัดแต่ง โดยไม่ทันรู้ตัว และผลแห่งการประงัดแต่งยึดติด ก็คืออวิชชาที่ควรกำจัดทิ้งเสีย

ในบทที่ ๓.๕.๑ ได้มีการอธิบายถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสำนักรินไซไปแล้ว ซึ่งเป็นการอธิบายในเชิงเทคนิคที่ใช้ในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม สำหรับการวิเคราะห์เรื่องวิธีปฏิบัติในการบรรลุธรรมในบทนี้ผู้วิจัยต้องการที่จะชี้ประเด็นให้เห็นว่าพัฒนาการในเทคนิคต่าง ๆ นั้น มีจุดมุ่งหมายและแนวความคิดอย่างไรเป็นสำคัญ

ก. การปฏิบัติโดยไม่มุ่งหวัง

ท่านรินไซ พยายามสอนให้ศิษย์ไม่คาดหวังสิ่งใดจากการปฏิบัติ เพราะท่านเชื่อว่า เมื่อคนเรามีความคาดหวัง นั่นก็คือเกิดการประงัด แต่ง ยึดติดเข้าไปแล้ว โดยท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ถ้าใครพยายามจะเข้าถึงมรรค คนนั้นก็ไม่สามารถเดินบนมรรคนั้นได้” “จิตธรรมดา ๆ นี่แหละคือมรรค”^๙ พื้นฐานเรื่องนี้นับเป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่งในการจะเข้าถึงซาโตริ กล่าวคือจิตที่จะเข้าถึงซาโตริได้ต้องเป็นจิตที่มีความอิสระ ไม่มีความคิดยึดติดกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่ง สำนักรินไซเห็นว่าสิ่งที่เข้ามากระทบอายตนะทั้ง ๖ เหล่านี้ เป็นมายาที่สร้างขึ้นจากจิต อันเป็นอุปสรรคกบปิดให้เข้าไปไม่ถึงจิตเดิมแท้ (Essence of Mind)

ท่านรินไซไม่เห็นด้วยกับการนั่งสมาธิอย่างเข้มข้นเพียงอย่างเดียว จากพื้นฐานความเชื่อของสำนักรินไซ ที่เชื่อว่า ซาโตริ สามารถเกิดขึ้นอย่างฉับพลันทุกขณะ ในทุกกิจกรรม มิได้เกิดขึ้นเมื่อมีการนั่งสมาธิ ซาเซนเท่านั้น ท่านรินไซ อธิบายไว้ว่า “เมื่ออาตมาพูดว่า ไม่มีธรรมอยู่ภายนอก ศิษย์ทั้งหลายก็ไม่เข้าใจและพากันคิดสรุปเอาเองว่า จำเป็นจะต้องแสวงหาภายในตัวเอง เมื่อพวกเขานั่งลง ฟังกับผนังกำแพง ลี้นกค้อยู่ที่เพดานปากด้านบน และนั่งอยู่อย่างนิ่งสงบไม่เคลื่อนไหว นั้นพวกเขากำลังเพื่อเข้าสู่ประตูแบบโบราณแห่งพุทธธรรม ผิดมหันต์ ถ้าเจ้าถือเอาว่าสภาวะแห่งความบริสุทธิ์ซึ่งไม่

^๘ เอียมการ์ด ชเลอเกิล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหดถกการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๓๑.

^๙ เล่มเดียวกัน, หน้า ๔๒.

เคลื่อนไหวคือ สิ่งนี้ เจ้าเรียนรู้วิชา”^{๑๐} การหมกมุ่นและเชื่อว่าการนั่งสมาธิ ซาเซนเพียงอย่างเดียวจะเป็นหนทางนำไปสู่ ซาโตริ เป็นการกระทำที่ผิดเป้าหมายและขัดต่อคำสอนของสำนักกรินไซเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากเป็นการสร้างความยึดติดแล้ว ยังเป็นการปกปิดความอิสระของจิตอีกด้วย

เรื่องการไม่คาดหวังนั้นนับว่าเป็นเรื่องที่ยากปฏิบัติจริงได้ยาก เพราะระบบการศึกษาและระบบสังคมตลอดเวลาที่ผ่านมาสอนให้มนุษย์ ตั้งเป้าหมายในเกือบทุกกิจกรรมที่ทำ เมื่อศึกษาเล่าเรียนก็ต้องมีเกรดเฉลี่ยที่ดี เมื่อฝึกฝนดนตรีก็ต้องพยายามให้ได้รับรางวัล เมื่อทำงานก็มี KPI (Key Performance Index) คอยกำกับ สิ่งแวดล้อมเหล่านี้ทำให้เกิดความเคยชินและซบเซาไว้ในความคิดของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นสิ่งที่สำนักกรินไซ พยายามชี้นำคือให้ละสิ่งเหล่านี้ให้ได้ ในทางหนึ่งก็คือละการยึดติด หยุตสร้างกิเลส ในทางหนึ่งก็คือการพยายามทำจิตให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง และจิตจะเป็นอิสระได้ก็ต่อเมื่อจิตเป็นสมาธิเท่านั้น แม้เรื่องการไม่คาดหวัง ไม่ยึดติดนี้จะเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก แต่ไม่ใช่เรื่องที่ทำไม่ได้ การทำซาเซน (Zazen) หรือการขบปริศนาโกอาน (Koan) จึงเป็นเป็นเครื่องมือที่ช่วยฝึกอบรมให้จิตเป็นสมาธิ เครื่องมือเหล่านี้เปรียบเสมือนนิ้วที่ชี้ดวงจันทร์ แต่ไม่ใช่ดวงจันทร์

ข. การก้าวข้ามทวิลักษณ์ (Non-Dualistics)

หลักปฏิบัติที่สำคัญประการหนึ่งของคำสอนของสำนักกรินไซเพื่อให้เข้าถึงซาโตริ คือ การมองทุกอย่างด้วยความบริสุทธิ์ดั้งเดิมของจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) เพราะสำนักกรินไซเชื่อว่าการคิดก็คือการปรุงแต่ง กล่าวคือเมื่อตาเราเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วเราคิดว่าสิ่งนั้นสวยงาม หรือน่าเกลียด เราก็ได้สร้างการปรุงแต่งอันเกิดจากความคิดนั้นขึ้นแล้ว ดังที่อาจารย์ฮวงโปได้อธิบายศิษย์ไว้ว่า “โดยการคิดถึงอะไรบางอย่าง เธอย่อมสร้างคามมีอยู่ (ของตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่ง) ขึ้นมาอย่างหนึ่ง และโดยการคิดถึงความไม่มีอะไร เธอย่อมสร้างคามมีอยู่ (ของความไม่มีอะไร) ขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง”^{๑๑} “จนกว่าเมื่อไร ความคิดของเธอหยุดแตกกิ่งแตกก้านทางโน้นทางนี้เสียทุก ๆ ทาง จนกว่าเมื่อไร พวกเธอจะสลัดความคิดในการแสวงหาอะไรบางอย่างเสียได้ทุก ๆ ทาง และจนกว่าเมื่อไร จิตของพวกเธอจะหยุดการเคลื่อนไหวเสียได้ราวกะว่า มันเป็นท่อนไม้หรือก้อนหินเท่านั้นที่พวกเธอจะเดินถูกทาง”^{๑๒} อาจารย์ฮวงโปยังสอนให้ศิษย์ทำใจให้ว่าง มองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความไม่วิเคราะห์แยกแยะแบบทวิลักษณ์ โดยท่านอ้างว่า “ท่านโพธิธรรมจึงได้เข้ามานั่ง ๆ หันหน้าเข้าผนังถ้าเสีย ท่านไม่หาทางที่จะนำคนให้มีความคิดเห็นต่าง ๆ นานา ดังนั้น

^{๑๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๑๑} John Bolfeld, คำสอนฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา), หน้า ๑๐๘.

^{๑๒} เล่มเดียวกัน หน้า ๘๘.

จึงมีคำจารึกไว้ว่า “การนำออกมาจากใจเสียให้หมดสิ้น แม้กระทั่งหลักซึ่งเป็นที่เกิดแห่งการประกอบกรรมต่าง ๆ นั้นแหละคือคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ส่วนคติวินยมนั้น เป็นเรื่องในวงของหมู่मारในขณะที่เดียวกันนั่นเอง”^{๑๓}

ด้วยเหตุนี้สำนักกรินไซจึงยืนยันชัดเจนว่า ทวิลักษณ์เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ และอวิชชา ซึ่งเกิดขึ้นจากการแยกแยะและการสร้างอุปาทานยึดติด ว่าสิ่งนั้นดีสิ่งนั้นชั่ว สิ่งนั้นสวยสิ่งนั้นน่าเกลียด เมื่อมีความคิดแยกแยะเช่นนี้ก็เป็นการสร้างกิเลสให้เกิดขึ้น เมื่อเห็นคนอื่นมีของที่เรียกว่า "สวย" ก็อยากได้ เมื่อเห็นคนอื่น "ร่ำรวย" ก็อยากมีเงินมีทองมากขึ้น ดังนั้นทางที่จะพ้นไปจากกองทุกข์ก็คือการหนีห่างจากการแยกแยะแบบทวิลักษณ์นี้

อีกทั้งในแนวความคิดเรื่องจิตหนึ่ง (One Mind) ทุกสิ่งล้วนอิงอาศัยกันอยู่ ภายในจิตหนึ่งนี้ ความดีก็อยู่ในความชั่ว และความชั่วก็อยู่ในความดี ถ้าไม่มีความชั่วก็ไม่เห็นความดี ถ้าไม่มีความดีก็ไม่เห็นความชั่ว การคิดแบบทวิลักษณ์ จึงเป็นหนทางที่ปกปิดปิดเบือนทำให้เรามองไม่เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นอวิชชาอย่างยิ่ง เพราะเมื่อเราคิดแยกแยะเราก็ได้สร้างอุปาทานให้เกิดขึ้นแล้ว ต่อเมื่อได้ฝึกฝนจิตจนไม่เกิดความคิดแบบทวิลักษณ์นี้แล้ว ก็จะเกิดเป็นปัญญาเห็นความจริงตามความเป็นจริง และพ้นจากกองทุกข์ได้ในที่สุด

ค. การทำงานก็เป็นการปฏิบัติ

แนวความคิดที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งของพระพุทธศาสนาพุทธนิกายมหายาน อันเป็นพื้นฐานพัฒนาการของสำนักกรินไซ ที่ว่ามนุษย์ทุกคนมีพุทธภาวะอยู่ภายใน เพียงแต่โดนอวิชชาครอบคลุมไว้จึงมองไม่เห็นพุทธภาวะนี้ ถือเป็นแนวความคิดที่ทำให้การเข้าถึงชาโตริ ไม่ถูกจำกัดอยู่เฉพาะนักบวชหรือ พระสงฆ์เท่านั้น แต่ได้สร้างความหวังให้กับประชาชนโดยทั่วไปได้เชื่อมั่นว่าจะเข้าถึงภาวะชาโตริได้เช่นกัน

คำสอนของท่านรินไซในหลายตอนแนะนำให้ศิษย์ใช้ชีวิตปกติธรรมดา เช่น “ไม่มีอะไรที่ยุ่งยากซับซ้อน จงเป็นตัวของตัวเอง ใช้ชีวิตไปตามธรรมดา สวมจีวรและฉันอาหารและไม่ต้องขวนขวายหาสิ่งใดจากภายนอก”^{๑๔} และอีกตอนหนึ่งว่า “จงอย่าได้แสวงหาสิ่งใดจากภายนอกดีกว่า จงทำตนให้สบาย เมื่อหิว อาตมาก็ฉันอาหาร เมื่อว่างอาตมาก็หลับตานอน คนโง่หัวเราะเยาะอาตมาคนฉลาดเท่านั้นที่จะเข้าใจ”^{๑๕} ซึ่งถือได้ว่าเป็นการยืนยันทางอ้อมว่าชาโตริสามารถเกิดขึ้นได้ทุกขณะ

^{๑๓} John Bolfeld, **คำสอนฮวงโป**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา), หน้า ๑๑๙.

^{๑๔} เอียมการ์ด ซเลอเกิล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า, หน้า ๕๐.

^{๑๕} เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๗.

ให้ใช้ชีวิตเรียบง่ายตามปกติ คือใช้ชีวิตตามสัญชาตญาณ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ดีด้านพฤติกรรมการเรียนรู้ในปัจจุบัน เช่นเราถูกสอนว่าควรรับประทานอาหารกลางวันตอนเที่ยง ควรนอนก่อน ๓ ทุ่มเป็นต้น แต่คำสอนของท่านรินไซ เน้นให้ทำไปตามความรู้สึกของร่างกายและจิตวิญญาณ หิวก็กิน ง่วงก็นอน มีหน้าที่ก็ทำไปตามความรับผิดชอบ ที่สำคัญท่านสอนให้เห็นคุณค่าของเวลาที่ผ่านไปโดยกล่าวว่า “สมณะ อย่าได้เฉื่อยชาและใช้เวลาอย่างเกียจคร้าน ... ย่อมมาที่นี่เพียงเพื่ออาหารและเครื่องนุ่งห่มชีวิตในโลกผ่านไปอย่างรวดเร็ว”^{๑๖} “เจ้าแต่ละคน จงทำงานอย่างพากเพียร และจงรักษาตัวเองให้ดี”^{๑๗} คำสอนเช่นนี้นอกจากสะท้อนประเพณีนิยมในการส่งบุตรหลานเข้าศึกษาที่วัดเช่น เพื่อหลีกเลี่ยงความยากจนในสมัยนั้นแล้ว ยังสะท้อนพัฒนาการที่สำคัญอย่างยิ่งของสำนักกรินไซ ที่ได้ประยุกต์เซนเข้ากับการใช้ชีวิตตามปกติจนเกิดประเพณีชงชา การจัดสวน การจัดดอกไม้ หรือแม้แต่การต่อสู้ชาบูไร ซึ่งเป็นพัฒนาการภายหลัง หลังจากที่ท่านเออิไซ (Eisai) ได้ไปฝึกอบรมเซนจากสำนักลินจิ (Linji) ที่ประเทศจีน แล้วกลับมาก่อตั้งสำนักกรินไซเช่นขึ้นในประเทศญี่ปุ่น แล้วพยายามเผยแพร่เซนผ่านกระบวนการทางการเมืองการปกครองจนประสบความสำเร็จจนถึงปัจจุบันนี้

แนวความคิดหลักเรื่องการประยุกต์เซนเข้ากับวิถีการใช้ชีวิตปกตินี้คือ การให้ใช้สติกำกับทุกกิจกรรม ไม่ย้อนคิดถึงเรื่องในอดีต ไม่ฟุ้งซ่านเรื่องอนาคต ตระหนักรู้ปัจจุบันขณะ ใช้ชีวิตเรียบง่ายตามสัญชาตญาณภายใน (Intuitive) อย่างไรก็ตามมีความพยายามสอดแทรกหลักการของเซนผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น การจัดดอกไม้^{๑๘} ๓ ระดับสะท้อนความเป็นหนึ่งเดียว (One Mind) ของฟ้า ดิน และอาณาจักรแห่งมนุษย์ เป็นต้น

ง. ต้องมีอาจารย์ที่สามารถชี้แนะได้

เนื่องจากแนวการสอนของเซน ไม่เน้นที่การศึกษาคัมภีร์ และพยายามไม่ยึดติดกับวิธีการ ดังนั้นจึงไม่มีการระบุอย่างชัดเจนว่าผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องหาอาจารย์เพื่อชี้แนะการปฏิบัติ อย่างไรก็ตามหลักฐานที่บันทึกไว้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง ๕ สำนักเซน^{๑๙} พบว่านักบวชเซนนิยมตรงดิ่งไปเรื่อย ๆ จากอารามหนึ่ง สู่อารามหนึ่ง และยังมีการแลกเปลี่ยนนักบวชเซนกันอย่างเป็นปกติระหว่างอาจารย์แต่ละท่าน โดยที่แนวทางการสอนของแต่ละสำนักก็มีเอกลักษณ์ของตัวเอง เรื่องนี้จึงคล้ายกับ

^{๑๖} เอียมการ์ด ซเลอเกิล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๖๗.

^{๑๗} เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๑๘} อ่านรายละเอียด บทที่ ๓.๕.๑.๔

^{๑๙} อ่านรายละเอียด บทที่ ๒.๓.๒ และ บทที่ ๓

เรื่องจิตในฝ่ายเถรวาท กล่าวคือการหาแนวทางการสอนจากอาจารย์แต่ละท่านที่ตรงกับจริตของตนเองจะทำให้การเข้าถึงชาตริเป็นไปได้

ตัวอย่างที่สำคัญท่านหนึ่งก็คือตัวท่านรินไซเอง เมื่อตอนไปฝึกอบรมอยู่กับท่านฮวงโป ซึ่งถือเป็นปรมาจารย์ในสมัยนั้น ท่านรินไซมีโอกาสถึง ๓ ปี ในการศึกษาอยู่กับท่านฮวงโป แต่ก็ไม่สามารถเข้าถึงชาตริได้ ในที่สุดท่านฮวงโป บอกให้ท่านรินไซไปพำนักที่อารามของท่านด้ายู และท่านรินไซก็บรรลุนิพพาน เข้าถึงชาตริได้ที่อารามของท่านด้ายูนี้เอง

ในคำสอนของท่านรินไซได้สะท้อนเรื่องการหลุดพ้น และความสำคัญของอาจารย์ที่จะชี้แนะให้ได้ โดยการสอนตอนหนึ่งท่านรินไซกล่าวว่า “สาธุศิษย์ เวลานั้นมีค่า พวกเจ้ายังคงวิ่งไปที่นั่น ที่นั่น อยู่อีกหรือ ศึกษาเซน เรียนรู้มรรค จงขับไล่ชื่อและคำพูดไปให้พ้นแล้วค้นหาพระพุทเจ้าและพระสังฆปริณายก และหาครูที่ดีซึ่งสามารถชี้ทางให้เจ้าได้”^{๒๐}

สำนักรินไซเซน ไม่สนับสนุนการฝึกฝนอย่างมีรูปแบบ (Structured Training) และแม้คำสอนจะโยงใยอยู่กับเรื่องการเรียนรู้ภายในจิตของตนเองอย่างชัดเจน แต่ดูเหมือนการเข้าถึงชาตริจะมีจังหวะเวลาของมันเอง ดังนั้นจึงมีการคิดค้นเทคนิคที่กระตุ้นจิตให้ตื่นตระหนก (Mind Shattering) เพื่อให้มีขบวนการตอบสนองที่ไม่ผ่านการคิดวิเคราะห์แบบทวิลักษณ์ เช่นการตี การวาดด้วยเสียงอันดัง หรือแม้แต่การขบปรีศนาธรรมโกอาน (Koan) อย่างไรก็ดีหากอาจารย์ ดี หรือวาดอย่างพุ่มเพื่อย เทคนิคเหล่านี้คงขาดความศักดิ์สิทธิ์ หรือแม้แต่อาจจะสร้างความคุ้นเคยจนจิตไม่ตระหนกอีกต่อไป จังหวะที่จะใช้เทคนิคเหล่านี้โดยอาจารย์ที่มีทักษะประสบการณ์ จึงมีความสำคัญในการฝึกปฏิบัติของสำนักรินไซเซนเป็นอย่างยิ่ง

จ. ปัญญาหรือชาตริต้องเกิดขึ้นจากภายใน

หากเราแบ่งการเรียนรู้ เป็น ๓ ประเภท คือ

๑) ความรู้จากการอ่านหรือการบอกเล่ากันมา (knowledge gain from reading or hearsay)

๒) ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (scientific knowledge) และ

๓) ความรู้ที่ได้มาด้วยความเข้าใจจากภายใน (knowledge attained by an intuitive mode of understanding)^{๒๑}

^{๒๐} เอี่ยมมาร์ค ซเลอเกิล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๒๙.

^{๒๑} พระมหาคณะอง เชวาทองกลาง, “วิถีสู่การบรรลุนิพพานในพุทธปรัชญารินไซเซน”, วารสาร พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๐): หน้า ๒๑.

จะเห็นได้ว่า ความรู้แบบที่ ๑ และแบบที่ ๒ นั้น เป็นสิ่งที่เราได้รับการศึกษาเรียนรู้มาตลอดชีวิต การเรียนรู้ที่ว่ามีได้จำกัดเพียงแค่การเรียนรู้จากโรงเรียนหรือห้องเรียนเท่านั้น แต่หมายถึงการเรียนรู้จากประสบการณ์ตลอดทั้งชีวิตของเราซึ่งเราถูกสอนให้แยกแยะชี้ผิด ชี้ถูก สำนักรินไซ สนับสนุนให้เราละทิ้งความเคยชินเหล่านี้ เพื่อเข้าถึงพุทธภาวะ หรือภาวะจิตบริสุทธิ์ที่ปราศจากอวิชชาอันเกิดจากการปรุงแต่ง วิธีการที่จะเข้าถึงภาวะดังกล่าวได้ ผู้ปฏิบัติต้องมีสมาธิ และสัมมาสติ ระลึกรู้เท่าทันความคิด อันเป็นพื้นฐานให้เกิดความรู้ในแบบที่ ๓ ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นฉับพลันจากภายใน (intuitive knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่เหนือขอบเขตของความทรงจำและเหตุผล (ความรู้ชนิดนี้อาจเกิดขึ้นจากการสะสมความรู้จากแบบที่ ๑ และ แบบที่ ๒ ด้วย) ซึ่งบางครั้งไม่สามารถอธิบายได้ว่าความรู้เช่นนี้แตกยอดออกมาจากที่ไหนและอย่างไร และความรู้แบบนี้เองที่สำนักรินไซเซนเรียกว่าความรู้ที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูดหรือตัวอักษร

วิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงซาโตริตามที่ได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ ๓.๕ ไม่ว่าจะเป็นการนั่งสมาธิอย่างเข้มข้น (Intensive Meditation) หรือที่เรียกว่าซาเซน (Zazen) การใช้ความคิดจดจ่ออยู่ที่ปริศนาธรรมเพียงอย่างเดียวที่เรียกว่า โกอาน (Koan) หรือการถามตอบแบบตันที่ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ที่เรียกว่ามอนโด (Mondo) รวมถึงเทคนิคต่าง ๆ เช่นการตวาดด้วยเสียงอันดัง การใช้ไม้ตี ล้วนแต่เป็นการคิดค้นพัฒนาวิธีการเพื่อกระตุ้นปัญญาจากภายใน (intuitive looking into) ที่ไม่ผ่านการคิดวิเคราะห์แยกแยะทั้งสิ้น (non-dualistics)

ตามที่ปรากฏในเอกสารทางวิชาการนั้น การทำซาเซน (Zazen) เป็นการปฏิบัติเพียงอย่างเดียวเพื่อเข้าถึงซาโตริ นับตั้งแต่สมัยท่านโพธิธรรม (ตั๊กม้อ) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๑ จนถึงสมัยของพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ หรือท่านฮุ่ยเน้ง (เว่ยหลง) ผู้ก่อตั้งสำนักฉัณพลัน หรือสำนักรินไซเซนในปัจจุบัน ส่วนวิธีการอื่น ๆ โดยเฉพาะการใช้โกอาน (Koan) รวมถึงการตี การตวาดด้วยเสียงอันดัง เป็นการคิดค้นโดยศิษย์รุ่นหลัง ๆ เช่นท่านมาซึเอะ ท่านฮวงโป ท่านรินไซ ท่านฮาคุอิน เป็นต้น และเทคนิคทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนออกแบบมาเพื่อให้ศิษย์เกิดปัญญาจากภายในโดยไม่ผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์ทั้งสิ้น และหากปัญญาที่เกิดขึ้นภายในดังกล่าวนี้อยิ่งใหญ่พอที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติมองเห็นโลกนี้ต่างไปจากที่เคยเห็น กล่าวคือมองเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริงโดยไม่ปรุงแต่งยึดติดแล้ว พฤติกรรมและมุมมองต่อสิ่งกระทบที่เกิดขึ้นย่อมควรต้องเปลี่ยนไปเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นปัญญาที่ว่านี้ก็คือเป็น ซาโตรินั่นเอง

๔.๓ คุณสมบัติของผู้บรรลุธรรม

ก. มีความศรัทธาอย่างแรงกล้า

ศรัทธา คือ ความเชื่อแบบมีเหตุผล เชื่อมั่นในความจริง ความดีงาม และกฎธรรมตาแห่งเหตุและผล มั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหได้ตามทางแห่งเหตุผล และเชื่อในสังคมที่ดีงามของมนุษย์ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา เป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณ คือความรู้ ความเข้าใจ^{๒๒} ความศรัทธาจึงถือเป็นกุญแจสำคัญอันดับแรกในการตกลงปลงใจที่จะยอมรับแนวทางใดแนวทางหนึ่งในการดำเนินชีวิต และปฏิบัติตามเพื่อการพ้นทุกข์หรือเพื่อการบรรลุธรรม ซึ่งความศรัทธานี้ นับเป็นพื้นฐานในการนับถือศาสนาทุกนิกายไม่ใช่เฉพาะแต่สำนักกริไนเท่านั้น

ความศรัทธาประการแรกของผู้ปฏิบัติตามแนวทางของสำนักกริไน จะต้องมีความเชื่อมั่นว่า พุทธภาวะ (Buddhahood) จิตเดิมแท้ (Essence of Mind) หรือจิตหนึ่ง (One Mind) นี้มีอยู่ภายในจิตของเราเอง และจิตเดิมแท้นี้เป็นพื้นฐานอันดับแรกที่จะค้นพบทางแห่งการพ้นทุกข์เข้าสู่ภาวะชาโตริได้ สำนักกริไนสอนศิษย์ให้ดูแต่จิตภายในกายของเราเท่านั้นไม่ใช่จากที่อื่น ดังที่ท่านรินไซกล่าวไว้ว่า “ถ้าใครคนหนึ่งเป็นผู้เรียนรู้มรรคอย่างแท้จริง ผู้นั้นต้องไม่แสวงหาจากโลกภายนอก แต่เป็นการพัฒนาจากภายในตัวเองอย่างฉับพลัน เข้าถึงการหยั่งรู้อย่างแท้จริง”^{๒๓} ต้องเชื่อว่าจิตเดิมแท้นี้แต่เดิมเป็นของบริสุทธิ์ เป็นอิสระ^{๒๔} แต่ถูกอวิชชาปิดบังไว้ เราจึงไม่สามารถสัมผัสถึงภาวะ และความสามารถที่แท้จริงของพุทธภาวะนี้ได้

ความศรัทธาประการที่สอง คือการเชื่ออย่างหมดจดหมดใจว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ผ่านมาทำให้เรามองเห็นสิ่งต่าง ๆ ผ่านการวิเคราะห์แยกแยะแบบทวิลักษณ์ (Dualistics) เป็นการเรียนรู้ที่ผิดและเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดทุกข์ นั่นคือเป็นอวิชชา ซึ่งควรขจัดทิ้งเสีย เพราะการเรียนรู้จนกลายเป็นพฤติกรรมปกติที่จะวิเคราะห์แยกแยะสิ่งต่าง ๆ ที่กระทบเข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖ นี้ ทำให้เรามองเห็นทุกอย่างตามสมมุติบัญญัติเท่านั้น หาใช่สัจจะความเป็นจริงไม่ ตั้งแต่แรกขาว-ดำ ดี-ชั่ว ไม่มี มนุษย์เป็นผู้บัญญัติขึ้นทั้งสิ้น

ความศรัทธาประการที่สาม คือการเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่าทุกสิ่งในโลกนี้ล้วนอิงอาศัยกันตามกฎแห่งปฏิจจสมุปบาท (Dependent Origination) มีขาจึงมีดำ มีชั่วจึงมีดี เป็นเช่นนั้นเอง (ตถ

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙) หน้า ๘๘๒.

^{๒๓} เอี่ยมมาร์ค ชเลอเกล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๒๙.

^{๒๔} ว่อง มู ลำ, **สูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra)**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๙.

ตา – Suchness) ไม่มีสิ่งใดคงอยู่ได้ด้วยตัวเอง และวงจรเช่นนี้ในมิติหนึ่งก็คือกฎแห่งกรรม เมื่อเหตุแห่งการเกิดเป็นกุศลผลย่อมเป็นกุศล เมื่อเหตุแห่งการเกิดเป็นอกุศลผลย่อมต้องเป็นอกุศล ซึ่งสำนักรินไซ มักใช้คำเปรียบเทียบว่า ปลุกข้าวก็ต้องได้ข้าว ปลุกมะม่วงก็ต้องลูกมะม่วง

ความศรัทธาประการที่สี่ คือ การยอมรับว่าความรู้ที่เรียกว่าปัญญาที่เกิดขึ้นจากภายใน (Intuitive Knowledge) นั้น จะเกิดขึ้นได้เมื่อมีสมาธิ และสมาธิเท่านั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากการพูดคุยกิเลส การอ่าน การตรikirตรองเอาเอง หรือแม้แต่การสั่งสอนจากครูบาอาจารย์ (แม้สิ่งเหล่านี้ อาจถือได้ว่าเป็นปัจจัยสะสม) ท่านรินไซ กล่าวไว้ว่า สมาธิกับปัญญาเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ เมื่อมีสมาธิ เมื่อนั้นก็มีปัญญา^{๒๕} เป็นการยืนยันว่าหนทางเดียวที่จะเข้าถึงภาวะชาโตริ และก่อให้เกิดปัญญาสว่างไสวได้ต้องผ่านการมีสมาธิหรือฌานเท่านั้น

ข. ตั้งมั่นในการฝึกฝน มีความตั้งใจแน่วแน่ไม่ย่อท้อ

นับเป็นเรื่องธรรมดาในการฝึกอบรมทุกอย่างที่ผู้ฝึกต้องเป็นผู้ที่มีวินัย (Discipline) และมีความมุ่งมั่น (Determine) ที่จะไปถึงจุดหมายที่ตั้งไว้อย่างแน่วแน่ ยิ่งสิ่งที่ทำได้อายิ่งต้องมีความมุ่งมั่นฝึกฝนให้มาก ยิ่งเป็นงานละเอียดยิ่งต้องใช้เวลาศึกษาฝึกฝน การปฏิบัติเซน ของสำนักรินไซ ก็เช่นกัน เป็นการฝึกอบรมจิต ซึ่งท่านพุทธทาสเปรียบจิตเหมือนลิง ไม่ยอมอยู่นิ่ง ต้องมีอุบายฝึกฝนให้จิตสงบลง

แม้สำนักรินไซ ไม่เน้นเรื่องรูปแบบ แต่คงเป็นเรื่องยากสำหรับคนทั่ว ๆ ไปที่จะเข้าใจวิถีแบบเซนได้ ยิ่งเป็นเรื่องปัญญาที่ สำนักรินไซสอนไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับสมาธิหรือฌาน แนวการปฏิบัติคงหลีกเลี่ยงการฝึกนั่งสมาธิแบบเข้มข้นไปไม่ได้ การที่คนธรรมดาที่ปล่อยตัวปล่อยใจไปตามสิ่งที่กระทบ ปปรุงแต่ง วิเคราะห์แยกแยะไปตามที่ถูกฝึกสอนมาตั้งแต่เกิด จะกลับมาทำสมาธิให้จิตผูกกับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง (object) เพียงหนึ่งเดียว คงเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและความอดุสาหะเป็นอย่างยิ่ง หากไม่มีความตั้งมั่นแน่วแน่แล้วคงจะเห็นผลได้โดยยาก

ปรมาจารย์เซนนับแต่ท่านโพธิธรรม (ตั๊กม้อ) ท่านเว่ยหลาง ท่านฮวงโป ท่านรินไซ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ทุ่มเทศึกษาทั้งพระพุทธรศาสนาหยาน และฝึกฝนการปฏิบัติให้ตระหนักรู้เข้าใจเซน ตั้งแต่ยังเยาว์วัยทั้งสิ้น ทุกท่านล้วนแต่มีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะได้ตระหนักรู้ถึงภาวะชาโตริ แม้ท่านโพธิธรรม พระสังฆปริณายกเองใช้เวลานั่งสมาธิหันหน้าเข้าผนังถ้ำเป็นเวลาถึง ๙ ปี ท่านฮุยเชอ (เดิมชื่อ เสินก่วง) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๒ ที่ได้รับมอบบาตรและจีวรจากพระโพธิธรรม หลังจากที่เคยรับใช้ปรณินิบัติท่านโพธิธรรมเป็นเวลาหลายปี เมื่อตอนขอให้ท่านโพธิธรรมรับเป็นศิษย์สั่งสอนธรรม ท่าน

^{๒๕} อ่านรายละเอียด, ว่อง มู ลำ, สูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra), แปลโดย พุทธทาสภิกขุ,

โพธิธรรมกล่าวกับท่านฮุยเช่ว่า “ทางสายที่สุดแห่งพุทธะนั้นมาจากการฝึกฝนอย่างเข้มงวด มีความเพียรพยายามอย่างแรงกล้า ทนต่อความยากลำบาก ผู้โง่เขลาจะไปถึงจุดนั้นได้เช่นไร เจ้ากำลังเสียเวลาเปล่า” ท่านฮุยเช่กวาดตาไปเห็นมิดผ้าพื้นเล่มึง เขาจึงตัดผมตัดแขนซ้ายของตัวเองขาด แล้วก้มลงหยิบแขนที่ขาดประคองให้อาจารย์เพื่อเป็นการแสดงความแน่วแน่ เมื่อพระโพธิธรรมเห็นความมุ่งมั่นของพระรูปนี้จึงได้ตกลงรับท่านฮุยเช่เป็นศิษย์

ค. มีความสงสัยทางจิตวิญญาณ

ผู้ที่ประสบความสำเร็จมักเป็นคนชอบความท้าทาย (Challenge) สิ่งเดิม ๆ ที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ พี่น้องตระกูลไรท์ (Wright brothers) ผู้ประดิษฐ์เครื่องบินแบบมีเครื่องยนต์สำเร็จเป็นลำแรก พวกเขาสงสัยว่าทำไมนกถึงบินได้ และใฝ่ฝันว่าพวกเขาจะบินได้เหมือนนกตั้งแต่วัยเด็ก หรือแม้แต่สตีฟ จ๊อบส์ ตำนานแห่งอุปกรณ์ตระกูลแอปเปิล (Apple Inc.) หากได้อ่านประวัติของท่านก็จะเห็นได้ว่าท่านชอบสงสัยอยู่เสมอว่า ทำไมคอมพิวเตอร์ถึงเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจได้ของคนทั่วไป ทำไมโทรศัพท์มือถือจึงใช้ลำบากยากเย็น จากจุดความสงสัยเหล่านั้นได้กลายเป็นแรงบันดาลใจ และความท้าทายให้ สตีฟ จ๊อบส์พัฒนาอุปกรณ์แอปเปิลได้ประสบความสำเร็จจนถึงทุกวันนี้

ความสงสัยทางด้านจิตวิญญาณไม่ใช่สิ่งที่จะสอนหรือถ่ายทอดกันได้ แต่ต้องเกิดจากความสงสัยแท้จริงภายในจิตใจ ผู้ที่จะฝึกฝนปฏิบัติจนบรรลุภาวะชาตรีได้ อย่างน้อยต้องเป็นคนที่มองเห็นว่าความสำเร็จทางโลกวัตถุนิยม (Materialism) ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง การมีเงินทองมากมาย การที่ผู้คนเคารพยกย่อง เป็นเพียงความสุขเพียงชั่วคราว ไม่ใช่ความสุขที่เป็นนิรันดร์ ต่อเมื่อมีความเข้าใจพื้นฐานเบื้องต้นเช่นนี้แล้ว ย่อมสร้างความสงสัยในด้านจิตวิญญาณขึ้นได้ว่าถ้าเช่นนั้นความสุขที่แท้จริงคืออะไร และจะไปถึงจุดนั้นได้อย่างไร

หลายท่านที่หันเหความสนใจมาปฏิบัติธรรม มักเป็นผู้ที่ผ่านความทุกข์อย่างสาหัสมาก่อน บางท่านเคยร่ำรวยล้นฟ้า เพียงข้ามคืนก็กลายเป็นบุคคลล้มละลาย บางท่านมีความสุขกับสามีคู่ชีวิตมาตลอดหลายสิบปี จู่ ๆ สามีมาจากไปกะทันหัน ความทุกข์อย่างมหันต์นี้มักเป็นจุดเปลี่ยนให้คนที่เผชิญความทุกข์นั้นตั้งข้อสงสัยว่าทำอะไรความทุกข์ที่เผชิญอยู่จะได้ลดลงหรือมลายหายไป และทำอะไรจึงจะมีความสุขถาวร เป็นที่น่าสังเกตว่าคนที่ยังมีความสุขกับโลกวัตถุนิยมมักไม่ค่อยมีความสงสัยในเรื่องเหล่านี้

ท่านตุนชาน^{๒๖} ผู้ก่อตั้งสำนักเถาตง และผู้บัญญัติการบรรลุธรรม ๕ ขั้น (Go-I) เมื่อตอนเด็กอาจารย์สั่งให้ท่านท่องปรัชญาปารามิตาหทัยสูตร (Heart Sutra) เมื่อท่านท่องถึงข้อความที่ว่า “ไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ” ท่านเกิดความสงสัยอย่างยิ่งและเอ่ยถามอาจารย์ว่า “ผมมีตา หู

^{๒๖} อ่านรายละเอียด บทที่ ๓.๔

จุมก ลั่น และอย่างอื่น ๆ ด้วย แล้วพระสูตรจะบอกว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีได้อย่างไร” ด้วยความสงสัยเหล่านี้ได้กลายเป็นชะตากรรม ให้ท่านได้รู้ดังคำไปพบศึกษาอบรมกับปรมาจารย์เซนหลายท่าน เช่น ท่านหนานฉวน ท่านมาซือ ท่านยุนเยน จนภายหลังท่านมีสำนักของตนเองเรียกว่าสำนักเฉาตัง ซึ่งถือเป็นสำนักที่ถ่ายทอดการสอนแบบดั้งเดิมมาจากท่านเฉินชิว (สำนักเชื่องช้า) และมีศิษย์สืบต่อการสอนอีกหลายรุ่นต่อมา จนท่านโดเจน (Dogen) ซึ่งเดินทางจากญี่ปุ่นมาศึกษากับสำนักเฉาตัง แล้วนำกลับไปก่อตั้งสำนักโซโตะจนแพร่หลายเป็นหนึ่งในสองสำนักใหญ่ของนิกายเซนมาจนถึงทุกวันนี้

๔.๔ ลำดับขั้นและลักษณะเฉพาะของแต่ละระดับของการบรรลุธรรม

ตามหลักฐานที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันนั้น นับตั้งแต่สมัยท่านโพธิธรรม (ตั๊กม้อ) ซึ่งเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๑ ตามสายจีน จนถึงในสมัยท่านฮุ่ยเน้ง และท่านฮวงโป ในพระสูตรและคำสอนของปรมาจารย์เซนทั้งหลายที่กล่าวมานี้ ไม่มีการระบุถึงลำดับขั้นในการบรรลุธรรมเลย จนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ หรือเกือบ ๔๐๐ ปีต่อมา ท่านตุงชาน หรือญี่ปุ่นเรียก ท่านโตชาน (Tung-shan Liang-chieh or Tozan Ryokai - พ.ศ. ๑๓๕๐ – ๑๔๑๒) ผู้ก่อตั้งสำนักเฉาตัง ซึ่งต่อมาได้พัฒนากลายเป็นสำนักโซโตะเซน จึงได้นิยามการบรรลุธรรมเป็น ๕ ขั้น (Go-I) ดังที่ได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ ๓.๕.๒ และการบรรลุธรรม ๕ ขั้นนี้เป็นที่ยอมรับและประยุกต์ใช้โดยทั่วไปรวมถึงสำนักกรินไซด้วย

ก. ระดับของการบรรลุธรรมสร้างความมั่นใจให้กับผู้ปฏิบัติ

เป็นเรื่องปกติที่คนที่ฝึกฝน ศึกษาเล่าเรียน ย่อมต้องการรู้ว่าตัวเองพัฒนาไปถึงขั้นไหนแล้วบ้าง และนั่นเป็นเหตุผลในการใช้เกรดเฉลี่ยเป็นเกณฑ์ชี้วัดในการศึกษา การใช้ตำแหน่งและรายได้เป็นตัวชี้วัดความสำเร็จในด้านการงาน ในการศึกษาปฏิบัติเซน ก็คงจะหนีคำถามทำนองนี้ไปได้ และถึงแม้สำนักกรินไซ จะปฏิเสธการฝึกฝนอบรมอย่างมีรูปแบบ และไม่นิยมใช้ถ้อยคำอธิบายที่ฟุ่มเฟือยในภายหลังยังยอมรับเกณฑ์บรรลุธรรม ๕ ขั้นนี้เช่นกัน

สำนักกรินไซ เห็นว่าการถ่ายทอดเซน ทำไม่ได้ด้วยการอธิบายด้วยตัวอักษรหรือคำอธิบาย เพราะการถ่ายทอดเซน เป็นประสบการณ์ทางศาสนา (Religion Experience) ผู้ปฏิบัติจะตระหนักรู้ได้ด้วยตัวเองเท่านั้น อาจารย์เซนเป็นเพียงผู้แนะแนวทาง หรือผู้ชี้แนวทางเท่านั้น นอกจากนี้การจะระบุว่าใครบ้างที่เข้าถึงชาตรีแล้ว ก็เป็นเรื่องที่เข้าใจกันเฉพาะผู้ที่เข้าถึงภาวะชาตรีดังกล่าวแล้วเท่านั้น นับว่าเป็นเรื่องยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ว่าพัฒนาการของตนเองไปถึงขั้นไหนแล้ว และหากฝึกฝนเป็นเวลานานแต่ยังไม่มีใครสามารถชี้แนะได้ว่าตนเองก้าวหน้าหรือไม่ ก็อาจจะหมดกำลังใจในการฝึกฝนได้ง่าย ๆ การนิยามขั้นต่าง ๆ ในการบรรลุธรรม จึงนับได้ว่าเป็นคุณอนันต์ในการให้กำลังใจ

แก่ผู้ฝึกฝน แม้นิยามทั้ง ๕ ขั้นนี้เป็นเรื่องที่ผู้ปฏิบัติเท่านั้นจะเป็นผู้พิจารณาได้ว่าตนเองพัฒนาไปถึงขั้นไหน ก็ยังนับได้ว่าพอจะมีสิ่งที่จับต้องได้มาใช้เป็นเกณฑ์วัด

ข. ลักษณะเฉพาะของแต่ละระดับของการบรรลุธรรม

๑) โชจูเฮ็น (Sho chu hen) เป็นขั้นที่ตระหนักรับว่า แท้จริงแล้ว ทุกๆ สิ่งอาศัยซึ่งกันและกัน และเป็นเสมือนเป็นสิ่งเดียวกัน (One Mind – The One is in the Many or Relative in Absolute)^{๒๗} เป็นขั้นที่ผู้ปฏิบัติมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในความเชื่อที่ว่า พุทธภาวะอันเป็นสิ่งสูงสุดไร้ขอบเขต (Absolute) ดำรงอยู่ในตัวของผู้ปฏิบัติ ไม่ว่าความดีความชั่ว ความผิดความถูก ล้วนแต่ดำรงอยู่ในจิตหนึ่งนี้

เมื่อคนเราที่มีพื้นฐานความศรัทธาอยู่แล้ว ได้ลงมือปฏิบัติและยอมรับตระหนักรู้ว่าสิ่งที่มากระทบล้วนเป็นสิ่งที่จิตสร้างขึ้น หาความจริงอันยั่งยืนไม่ ย่อมเกิดความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้า ที่จะดำเนินการให้ถึงจุดเป้าหมายโดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ระดับที่หนึ่งนี้เป็นขั้นตอนที่จิตมีความศรัทธาโดยสมบูรณ์

๒) เฮ็นจูโช (Hen chu sho) เป็นขั้นที่เห็นในความสัมพันธ์จากขั้นที่ ๑ กล่าวคือ พิจารณาตระหนักรู้ว่า ในความจริงสูงสุดนั้นมีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ (One Mind - The Many is in the One or Absolute in Relative) เป็นการประจักษ์ว่า สภาพที่แท้จริงของวัตถุที่เราเห็นหรือสัมผัสอยู่ แท้จริงแล้วมันเป็นเพียงกลไกการรับรู้ของแต่ละบุคคล แม้ความดีและความชั่วก็เป็นส่วนหนึ่งในจิตหนึ่งนี้ มันมีความมีอยู่แต่ไม่มีคุณค่าอะไรที่จะไปยึดเหนี่ยวไว้^{๒๘}

เมื่อยอมรับด้วยใจว่าทุกสิ่งไม่ใช่ของเรา สิ่งที่เราเห็นเป็นเพียงมายา ไม่มีคุณค่าแท้จริงที่จะยึดติดเอาไว้ ก็จะละคลายความอยากได้ใคร่มี ถือเป็นขั้นที่ผู้ปฏิบัติต้องการขจัดอวิชชาออกไป มองเห็นความจริงตามความเป็นจริง ซึ่งโดยหลักการปฏิบัติของสำนักกรินไซ ก็คือการปฏิเสธการสัมผัสเห็นสิ่งต่าง ๆ ในแบบทวิลักษณ์ (non-dualistics)

๓) โชจูไร (Sho chu rai) ขั้นนี้เป็นระดับที่ยืนยันการเข้าถึงสภาวะชาโตริ อันเป็นผลมาจากการตระหนักรู้ในขั้นที่ ๑ และขั้นที่ ๒ มองเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นผลแห่งการฝึกฝนอย่างซ้ำซ้อนในการพิจารณาเห็นสิ่งที่เข้ามากระทบตามความเป็นจริง โดยไม่พยายามวิเคราะห์ แยกแยะถูกผิด ดีชั่ว ขั้นที่ ๓ นี้ จึงเป็นพัฒนาการในการเปลี่ยนสภาพ (Transform) จากความ

^{๒๗} Erich Fromm, D.T. Suzuki and Richard De Martino, **Zen Buddhism and Psychoanalysis**, (New York: Harper & Row Publisher, B.E. ๒๕๐๓), p. ๖๑.

^{๒๘} ดูรายละเอียด Thomas Hoover, **The Zen Experience**, (New York : Penguin Group, พ.ศ. ๒๕๒๓), P.๑๔๘.

ตระหนักรู้ (Noetic) เข้าสู่ภาวะจิตแบบถาวร (Conation)^{๒๙} เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมจากจิตใต้สำนึกโดยไม่ต้องมีการบีบบังคับควบคุม

ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติสามารถละทิ้งความเป็นตัวตนออกไปได้อย่างสิ้นเชิง รู้แจ้งว่าสิ่งที่มากระทบล้วนเป็นมายาอันเกิดจากจิต การไม่ยึดติดต่อความมีตัวตนของสิ่งกระทบเหล่านี้เป็นเหตุให้ไม่มีทุกข์ เป็นวิชา ลักษณะเฉพาะในขั้นนี้คือการที่จิตวิญญาน เข้าใจและรับรู้ถึงการเป็นอิสระอย่างแท้จริง (เพราะการกระทำของจิตไม่ผูกติดกับสิ่งใดทั้งสิ้น)

๔) เคนจูชิ (Ken chu shi) ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงพุทธภาวะอย่างถาวร สามารถขจัดอวิชชาได้หมดสิ้น จึงมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

มีคนเคยกล่าวว่า ก่อนจะฝึกปฏิบัติเซน แม่น้ำก็คือแม่น้ำ ภูเขาก็คือภูเขา ระหว่างฝึกปฏิบัติเซน แม่น้ำไม่ใช่แม่น้ำ ภูเขาไม่ใช่ภูเขา แต่หลังจากซาโตริ ภูเขาก็คือภูเขา แม่น้ำก็คือแม่น้ำ ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติกลับมาใช้ชีวิตตามปกติ ทำงานในสิ่งที่รับผิดชอบโดยไม่คาดหวัง ยึดติด เหมือนที่ท่านรินไซกล่าวไว้ว่า หิวก็กิน ง่วงก็นอน ง่าย ๆ ตรงๆ เช่นนี้ ลักษณะเฉพาะคือสามารถขจัดความเป็นตัวตนออกไปได้หมดสิ้น เป็นอุเบกขาต่อสิ่งกระทบทั้งหลาย

๕) เคนจูโต (Ken chu to) ผู้ที่ปฏิบัติมาถึงระดับนี้ จะใช้ชีวิตอยู่เหนือการแบ่งแยกใด ๆ ทั้งหมด ปราศจากอุปาทานที่จะยึดมั่นถือมั่นอีกต่อไป ไม่เกิดความรู้สึกรักชอบ หรือชิงชัง ไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งใด ๆ อีกแล้ว มีจิตเป็นอุเบกขาอย่างสมบูรณ์

เมื่อจิตเป็นอุเบกขา มองเห็นทุกอย่างเป็นสัจยัตตา สิ่งกระทบทั้งหลายที่เกิดขึ้นไม่คงทน ดับสลายไปในที่สุด เป็นกฎธรรมชาติแห่งความเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา – Suchness) เมื่อจิตมั่นคงเช่นนี้ การกระทำทุกอย่างจึงไม่เกิดกรรม ลักษณะเฉพาะของผู้ปฏิบัติคือ กลายเป็นส่วนหนึ่งของสัจยัตตา มีภาวะอิสระอย่างสมบูรณ์แบบ

^{๒๙} ถอดความจาก William G. Huitt และ Shelia C. Cain, **An Overview of the Conative**

Domain, Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University, พ.ศ. ๒๕๔๘:

องค์ประกอบของสมองในการเรียนรู้แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ กระบวนการรับรู้เข้าใจ (Cognition) ความรู้สึกหรืออารมณ์ (Affection) และ ภาวะจิต (Conation) ซึ่งหมายถึงการกระทำที่เกิดจากแรงจูงใจจากภายใน (Intrinsic Motivation) ความปรารถนาจากภายใน (Volition) หรือการตัดสินใจทำอะไรจากสัญชาตญาณ สิ่งที่เข้ามากระทบคืออะไร (What) คือ Cognition ฉันรู้สึกอย่างไรกับสิ่งที่เข้ามากระทบ (How do I feel) คือ Affection ทำไมฉันจึงต้องทำแบบนั้นต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ (Why) คือ Conation

๔.๕ ตัวชี้วัดการบรรลุธรรม

ก. ตัวชี้วัดการบรรลุธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในการที่จะพิจารณาว่าผู้ใดได้บรรลุธรรมในระดับไหนแล้วนั้น “ในพระพุทธศาสนาเถรวาทใช้ดัชนีชี้วัด หรือ เกณฑ์ตัดสิน ตามที่ผู้นั้นปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) สมบูรณ์ครบถ้วนหรือไม่เพียงใด เพราะผู้ที่มีศีล สมาธิ ปัญญา ครบถ้วน ก็คือ ผู้ที่ทำลายกิเลส เครื่องผูกพัน หรือที่เรียกว่าสังโยชน์ได้หมดสิ้นนั่นเอง การที่กล่าวว่า พระอรหันต์เป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา ครบถ้วนสมบูรณ์ จึงเป็นการบอกเป็นนัยว่า พระอรหันต์คือผู้ที่ได้ทำลายสังโยชน์หมดสิ้นเรียบร้อยแล้วนั่นเอง สังโยชน์หรือที่เรียกว่ากิเลสอันผูกใจสัตว์ หรือ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ หรือ ผูกกรรมไว้กับผล”^{๓๐} ดังกล่าวนั้น มี ๑๐ ประการคือ

สังโยชน์ ๑๐ (Fetters; Bondage)

๑) โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ (Lower Fetters) สังโยชน์เบื้องต้น เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ ได้แก่

๑. สักกายทิฐิ (personality view; false view of individuality) ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น
๒. วิจิกิจฉา (doubt; uncertainty) ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ
๓. สीलัมภพการามาส (adherence to rules and rituals) ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ เพียงด้วยศีลและวัตร
๔. กามราคะ (sensual lust) ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ
๕. ปฏิฆะ (repulsion; irritation) ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

๒) อุทัมภาคิยสังโยชน์ (Higher Fetters) สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง

๑. รูปราคะ (greed for fine-material existence; attachment to realms of form) ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ
๒. อรูปราคะ (greed for immaterial existence; attachment to formless realms) ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ
๓. มานะ (conceit; pride) ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๓.

๔. อุทัจจะ (restlessness, distraction) ความฟุ้งซ่าน

๕. อวิชชา (ignorance) ความไม่รู้จริง ความหลง

ดัชนีชี้วัดการบรรลุผลทางธรรม ท่านก็จัดโดยใช้การละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ ข้างต้นเป็นเกณฑ์ ดังนี้

๑) พระโสดาบัน คือ ผู้เข้าถึงกระแส หมายถึง ผู้ดำเนินตามอริยมรรค เพื่อเข้าถึงพระนิพพานอย่างถูกต้องเที่ยงตรงแล้ว เป็นผู้บำเพ็ญศีลได้บริบูรณ์ครบถ้วน บำเพ็ญสมาธิ และปัญญา ได้พอประมาณ ละสังโยชน์ได้โดยเด็ดขาด ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

๒) พระสกิทาคามี คือ ผู้กลับมาอีกเพียงครั้งเดียว หมายถึง ผู้ที่หวนกลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็จะบรรลุนิพพานอย่างแน่นอน เป็นผู้บำเพ็ญศีลได้บริบูรณ์ครบถ้วน บำเพ็ญสมาธิ และปัญญาได้พอประมาณ นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อแรกได้เด็ดขาดแล้ว ยังสามารถทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงได้ด้วย

๓) พระอนาคามี คือ ผู้ไม่หวนกลับมาเกิดอีก หมายถึง ผู้ที่จะสามารถบรรลุพระนิพพานในภพที่ไปเกิดนั้น ๆ ได้เลย โดยไม่จำเป็นต้องกลับมาเกิดเพื่อปฏิบัติธรรมในภพนี้อีก เป็นผู้บำเพ็ญศีล และสมาธิได้บริบูรณ์ครบถ้วน แต่บำเพ็ญปัญญาได้พอประมาณ และสามารถละสังโยชน์ เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ข้อ

๔) พระอรหันต์ คือผู้ที่หักทำลายวงล้อแห่งสังสารวัฏได้แล้ว หมายถึง ผู้ที่สามารถทำลายกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง จนสามารถหลุดพ้นจากทุกขได้โดยเด็ดขาด เป็นผู้บำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญา ได้ครบถ้วนบริบูรณ์ ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ข้อ ถือเป็นผู้ที่สามารถจัดทำลายกิเลสได้หมดสิ้นโดยแท้จริง

ข. การบรรลุธรรมเป็นปัจจัยตั้ง

อาจเป็นเพราะในคำสอนรินไซเซนพยายามเน้นให้ละการยึดถือทั้งปวงให้หมดสิ้นเป็นอย่างยิ่ง จึงมีคำสอนปรากฏอยู่ในหลายแห่งให้มุ่งสนใจแต่การเพ่งพิจารณาภาวะภายในจิต ละทิ้งการแบ่งแยก ความเป็นคู่ (ทวิลักษณ์) โดยบางครั้งถึงกับบอกให้เผาคัมภีร์ทิ้งเสีย ทั้งนี้เพราะสำนักรินไซเชื่อว่า ชาโตริคือการตระหนักรู้ การตื่นขึ้นสู่จิตอันล้ำลึก การได้รับประสบการณ์แห่งสัจจะทางศาสนา^{๓๑} อีกทั้งการเข้าถึงชาโตรินั้น ไม่สามารถชี้ชัดลงไปเป็นขั้นตอนได้ว่าต้องทำอะไร จึงจะประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ยังยืนยันว่า ชาโตริเป็นประสบการณ์ที่จะทำให้ทัศนคติ และมุมมองการใช้ชีวิตของผู้ที่เข้าถึงชาโตริเปลี่ยนไปอย่างชัดเจน

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๒.๕ และ ๓.๒.

ดร. ชูชุก ได้อธิบายไว้ว่า “คำสอนของเซนก็เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นเอง ซึ่งคณาจารย์เซนจะสรุปลงที่ ความว่าง อันหมายถึงว่างจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง และให้แสวงหาพุทธะ หรือความสะอาด สว่าง สงบ ของเรา (ในจิตของเรา) ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่มีมาแต่เดิม อันเป็นสภาวะ ที่มีใช้สภาวะโดยทั่ว ๆ ไป ชนิดที่เราเข้าใจกันอยู่ คือเป็นสภาวะที่ปราศจากความเป็นของคู่ อยู่เหนือเรื่อง ดี-ชั่ว บุญ-บาป สุข-ทุกข์ สรรเสริญ-นินทา งาม-ชീเหร่ นรก-สวรรค์ วัฏฏสงสาร-นิพพาน ฯลฯ กล่าวคือ การติดอยู่ในคติทวินิยม (Dualistic แนวความคิดที่ถือว่าสิ่งที่มีตรงข้ามกันเป็นคู่ ๆ) จะทำให้จิตไม่สามารถหลุดพ้นถึงความว่างได้ หรือไม่อาจเข้าถึงสัจจะได้ และสัจจะหรือความว่างดังกล่าวนี้ เป็นแก่นสำคัญของชีวิตซึ่งไม่อาจที่จะเข้าถึงได้ด้วยการใช้ความคิด ไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยระบบเหตุผล ด้วยเหตุที่มันเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเลย หรือพ้นไปจากเหตุผลจะครอบงำได้ แต่ทว่าโดยอาศัยปรีชาญาณ (intuition) เท่านั้น จึงจะสามารถสัมผัสได้ถึงสัจจะนั้น ซึ่งในเรื่องนี้ก็มีมายกย่องตรงที่เราต้องไต่ไปก่อนตามลำดับเหตุผล หลังจากนั้น จึงวางเหตุผลลงเสียและเข้าสู่สัจจะได้ด้วยปรีชาญาณอีกต่อหนึ่ง”^{๓๒}

เรื่องนี้ถือว่าสอดคล้องกับการสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ว่า การบรรลุธรรมนั้นเป็นปัจเจกัตถ์ คือเป็นการรู้เฉพาะตน เป็นประสบการณ์ตรงของแต่ละคน ซึ่งไม่สามารถถ่ายทอดประสบการณ์นั้นให้แก่ผู้อื่นได้ การจะบรรลุธรรมจึงต้องลงมืออบรมฝึกหัดปฏิบัติเองเท่านั้น ความสอดคล้องอีกเรื่องหนึ่งของรินไซเซนกับพระพุทธศาสนาเถรวาท คือเมื่อได้รับประสบการณ์จากการบรรลุธรรมหรือซาโตริแล้ว จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้ง ภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะในการดำเนินชีวิต^{๓๓}

ค. ตัวชี้วัดการบรรลุธรรม

แม้ทางฝ่ายเถรวาทจะมีสังโยชน์ ๑๐ เป็นดัชนีชี้วัดการบรรลุธรรมทั้ง ๔ ระดับ แต่ในความเป็นจริงแล้วบุคคลภายนอก ไม่สามารถเป็นผู้ตัดสินได้ว่า บุคคลใดบรรลุธรรมขั้นไหน เพราะในการบรรลุธรรมเป็นปัจเจกัตถ์ คือรู้ได้ด้วยตัวผู้ปฏิบัติเองเท่านั้น จะเล่า หรือ บรรยาย อธิบายให้ใครฟังก็ไม่ได้ เปรียบเสมือน รสชาติ หวาน เค็ม หรือขม หากผู้ฟังไม่เคยมีประสบการณ์ในรสชาติเหล่านั้นมาก่อน ให้บรรยาย อธิบายเท่าใดก็คงไม่มีทางซิบซิบเข้าใจในรสชาติเหล่านั้นได้ ฉะนั้นดัชนีนั้น การบรรลุธรรมทั้งทางฝ่ายเถรวาทและสำนักรินไซ แม้มิเกณฑ์ชี้วัดอยู่อย่างชัดเจน แต่ผู้ที่รู้ตัวตนเองบรรลุธรรม

^{๓๒} Suzuki Daisetz Teitaro, **ปรีชาแห่งเซน**, แปลโดย ละเอียด ศิลาน้อย และ ธาณินทร์ เหมบุตร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๒๘), บทนำ หน้า ๑ - ๒.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน บทที่ ๓.๑.๒.

ชั้นไหนนั้นก็คือตัวผู้ปฏิบัติเองเท่านั้น เพราะเกณฑ์ชีวิตเหล่านี้เป็นเกณฑ์ทางจิต ทางปัญญา ที่มีทำที่ต่อสิ่งกระทบต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖

ตราบใดที่ไม่มีการพัฒนาเครื่องมือเพื่อวัดความทุกข์ออกมาเป็นมาตรต่าง ๆ และไม่มีอุปกรณ์ที่จะใช้วัดความมีวิชาของแต่ละปัจเจกบุคคลได้แล้ว การมีตัวชี้วัดการบรรลุธรรมจึงเป็นได้แค่เพียงเครื่องชี้แนวทาง ซึ่งจะมีประโยชน์เฉพาะเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าใจพัฒนาการของจิตและการเกิดขึ้นของปัญญา เพื่อการพันทุกขในระดับที่เป็นองค์ความรู้ (Knowledge) เท่านั้น แต่ไม่ใช่เพื่อการพัฒนาจิตและปัญญาในขั้นรู้แจ้ง (Enlightenment)